

**QABR VA MOZOR TERMINLARI BILAN BOG'LIQ AYRIM
MULOHAZALAR**

M.O.Xayrullayeva

BuxDU o'zbek tilshunosligi va jurnalistika kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur tezisda o'zbek tilining diniy-ma'rifiy, tarixiy-madaniy va umumxalq leksikasida faol qo'llanib kelayotgan qabr va mozor leksemalarining lug'aviy-ma'naviy xususiyatlari tahlil qilinadi. Ushbu birliklarning o'zaro ma'nodoshligi va farqli jihatlari, ularning nutqdagi qo'llanish imkoniyatlari, frazeologik birikmalar tarkibidagi ishtiroki hamda tarixiy-etimologik xususiyatlariga e'tibor qaratiladi. Shuningdek, qabr, mozor, qabriston, go'r, lahad, maqbara, sag'ana, daxma, ziyoratgoh kabi yaqin ma'noli birliklarning semantik chegaralarini aniqlashga harakat qilinadi. Mazkur terminlarning xalqning tarixiy xotirasi, milliy qadriyatlari va madaniy dunyoqarashi bilan bog'liqligi ham misollar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: qabr, mozor, qabriston, go'r, lahad, maqbara, ziyoratgoh, termin, leksema, semantika, etimologiya, frazeologiya, toponimika, diniy leksika, tarixiy xotira.

Til jamiyatning tarixiy taraqqiyoti, ma'naviy hayoti va milliy dunyoqarashini o'zida aks ettiruvchi muhim vositalardan biridir. Xalqning turmush tarzi, urf-odatlar, diniy qarashlari, marosimlari va qadriyatlari uning lug'at tarkibida o'z ifodasini topadi. Shu ma'noda insonning tug'ilishi, yashashi va vafoti bilan bog'liq tushunchalarni ifodalovchi so'zlar ham tilning muhim leksik qatlamlaridan birini tashkil etadi.

O'zbek tilida o'lim va dafn marosimi bilan bog'liq qabr, mozor, qabriston, go'r, lahad, maqbara, sag'ana, daxma, ziyoratgoh singari ko'plab birliklar mavjud. Ularning ayrimlari umumxalq tilida faol ishlatilsa, ayrimlari tarixiy, diniy yoki badiiy matnlarda ko'proq uchraydi. Mazkur birliklar ichida qabr va mozor so'zlari alohida ahamiyatga ega. Chunki ular kundalik nutqda ham, badiiy adabiyotda ham, diniy-ma'rifiy matnlarda ham faol qo'llanadi. Bir qarashda bu ikki so'z bir xil tushunchani anglatadigandek ko'rinadi. Haqiqatan ham ular o'zaro yaqin ma'noli bo'lib, ayrim kontekstlarda bir-birining o'rnida qo'llanishi mumkin. Shu bilan birga, ularning semantik qamrovi va uslubiy xususiyatlarida muayyan farqlar mavjud.

“Qabr” so'zi o'zbek tilida, eng avvalo, marhum dafn qilinadigan joyni anglatadi. Bu leksema muayyan shaxsning jasadi qo'yilgan alohida dafn joyiga nisbatan ishlatilishi bilan xarakterlanadi. Masalan, “Otamning qabrini ziyorat qildim”, “Bobomning qabri qishloq chetidagi qabristonda joylashgan”, “U marhumning qabrini obod qildi”, “Qabr ustiga gul qo'yildi”, “Qabr boshida Qur'on tilovat qilindi” kabi gaplarda mazkur birlik konkret bir marhumga tegishli bo'lgan dafn joyini anglatmoqda. “Qabr” leksemasining muhim xususiyatlaridan biri shundaki, u shaxsga bog'lanib kelishga juda moyil. “Onamning qabri”, “otamning qabri”, “bobomning qabri”, “ustozining qabri”, “allomaning qabri”, “shahidlar qabri” kabi birikmalar buning dalilidir. Bu jihatdan “qabr” ko'proq individual dafn joyi

tushunchasini ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, “Bobur qabri” deyilganda ma’lum bir tarixiy shaxs – Zahiriddin Muhammad Bobur dafn etilgan joy nazarda tutiladi. “Ajdodlar qabri” deyilganda esa muayyan sulola yoki avlod vakillarining dafn etilgan joylari tushuniladi. “Qabr” so’zi diniy-ma’rifiy matnlarda ham faol qo’llanadi. Bunda u ko’pincha insonning vafotidan keyingi holati, dafn marosimi yoki oxirat haqidagi tushunchalar bilan bog’liq holda keladi. Masalan, “qabr hayoti”, “qabr azobi”, “qabr savoli”, “qabr ziyorati” kabi birikmalar mazkur leksemaning diniy terminologiyadagi o’rnini ko’rsatadi.

“Mozor” so’zi o’zbek tilida bir necha ma’noda qo’llanadi. U, avvalo, o’lgan kishilar dafn etiladigan joy, qabriston yoki alohida qabr ma’nolarini anglatishi mumkin. Ayrim holatlarda esa mazkur so’z ziyorat qilinadigan, tabarruk yoki muqaddas deb qaraladigan qabr va maskanlarga nisbatan ishlatiladi. Masalan, “Qishloq mozori” birikmasida “mozor” alohida bir qabrni emas, balki qishloqdagi marhumlar dafn qilinadigan umumiy hududni anglatadi. Biroq “Otamning mozori” yoki “Gulorning mozori” kabi birikmalarda “mozor” “qabr” ma’nosida, ya’ni konkret shaxsning dafn etilgan joyi ma’nosida keladi.

Shunday qilib, “mozor” leksemasining semantik imkoniyati “qabr”ga nisbatan kengroq ekanligini ko’rish mumkin. “Qabr” asosan alohida dafn joyini bildirsa, “mozor” qabr bilan bir qatorda qabriston yoki ziyorat qilinadigan joy tushunchalarini ham ifodalashi mumkin. “Mozor” so’zining yana bir muhim xususiyati uning ziyorat tushunchasi bilan chambarchas bog’liqligidir. O’zbek tilida “mozor ziyorati”, “mozorga borish”, “mozorni obod qilish”, “mozor boshida duo qilish”, “azizlar mozorini ziyorat qilish” kabi birikmalar faol ishlatiladi.

Masalan, “Qadimiy mozorga odamlar uzoq yillardan buyon ziyorat uchun kelib turadi” gapida “mozor” oddiy dafn joyidan ko’ra kengroq – ziyorat maskani ma’nosini anglatadi.

Qabr va mozor ayrim nutqiy vaziyatlarda bir-birining o’rnida qo’llanishi mumkin. Masalan, “Bobomning qabriga bordim” va “Bobomning mozoriga bordim” gaplari umumiy mazmun jihatidan bir-biriga yaqin. Har ikki holatda ham boboning dafn etilgan joyiga borish nazarda tutilmoqda. Biroq ushbu birliklarni barcha holatlarda bir-birining o’rnida qo’llab bo’lmaydi. Masalan, “Qishloq qabristoni” yoki “qishloq mozori” birikmalari tabiiy qo’llanadi, ammo “qishloq qabri” birikmasi xuddi shu ma’noda ishlatilmaydi. Chunki qabr individual dafn joyini, qabriston yoki mozor esa umumiy hududni bildirishi mumkin. Shuningdek, “Qabristonda yuzlab qabrlar bor” gapida “qabriston” umumiy hududni, “qabrlar” esa shu hududdagi individual dafn joylarini anglatadi. Agar “qabriston” o’rniga “qabr” qo’llansa, gapning mazmuniy aniqligi buziladi. Demak, qabr va mozorni to’la sinonim deb hisoblash bir tomonlama yondashuv bo’ladi. Ular ayrim kontekstlarda sinonimik munosabatga kirishsa-da, semantik qamrovi jihatidan bir-biridan farqlanadi.

Qabr va mozor terminlarini tahlil qilishda qabriston va mozoriston birliklariga ham to’xtalish zarur. “Qabriston” odatda marhumlar dafn qilinadigan umumiy hududni anglatadi. Bunda asosiy semantik belgi ko’plik va makon tushunchasidir. Masalan, “Qabristonda yuzlab qabrlar bor” gapida “qabriston” umumiy makonni, “qabrlar” esa uning tarkibidagi individual joylarni anglatadi.

“Mozoriston” ham marhumlar dafn qilinadigan joy ma’nosida ishlatiladigan birliklardan biridir. “Mozoriston” tarkibidagi “-iston” qo’shimchasi ma’lum narsalar mavjud bo’lgan joy yoki makonni ifodalash xususiyatiga ega. Shu sababli “mozoriston” so’zida “mozorlar mavjud bo’lgan joy” mazmuni mujassam. Shu nuqtayi nazardan quyidagi semantik farqlanishni ko’rish mumkin: qabr – individual dafn joyi; mozor – qabr yoki umumiy dafn joyi; qabriston – qabrlar joylashgan umumiy hudud; mozoriston – mozorlar mavjud bo’lgan makon.

Xulosa qilib aytganda, qabr va mozor o’zbek tilidagi dafn va xotira bilan bog’liq leksikaning muhim birliklaridan hisoblanadi. Ular o’zaro yaqin ma’noli bo’lsa-da, semantik va uslubiy jihatdan to’liq teng emas. “Qabr” asosan muayyan marhum dafn etilgan individual joyni bildiradi. “Mozor” esa bundan kengroq ma’no doirasiga ega bo’lib, qabr, qabriston yoki ziyorat qilinadigan tabarruk maskan ma’nolarida qo’llanishi mumkin. Shuningdek, qabr va mozor bilan bog’liq go’r, qabriston, mozoriston, lahad, maqbara, daxma, ziyoratgoh kabi birliklar bir umumiy semantik maydonni tashkil etadi. Biroq ularning har biri alohida tushunchani ifodalashi sababli ularni nutqda o’rinli va maqsadga muvofiq qo’llash muhimdir. “Mozor” leksemasining toponimlar tarkibida faol qatnashishi esa uning o’zbek xalqining tarixiy-madaniy hayotidagi o’rnini yanada yaqqol ko’rsatadi. Qoramozor, Oqmozor, Mozorboshi, Mozorqo’rg’on kabi nomlar til va tarix, geografiya va madaniyatning o’zaro bog’liqligini ko’rsatadigan muhim lingvistik materialdir. Shunday qilib, qabr va mozor terminlarini o’rganish faqat leksikologik masala emas. Ularning mazmunida xalqning diniy qarashlari, tarixiy xotirasi, marosimlari, urf-odatlari, milliy qadriyatlari va madaniy dunyoqarashi ham o’z aksini topadi. Shu sababli mazkur birliklarni lingvistik, etnografik, tarixiy va toponimik jihatdan kompleks tadqiq etish o’zbek tilining milliy-madaniy xususiyatlarini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Begmatov E. O’zbek toponimikasi. – Toshkent: Fan, 2006.
2. Nafasov T. O’zbekiston toponimlari izohi. – Toshkent: O’qituvchi, 2005.
3. Qilichev B.E. Onomastics // O’quv qo’llanma. – Buxoro, Durdona, 2023. – 180 b.
4. Qilichev B.E., Safarova M.Z. Millat nomlari asosida shakllangan toponimlar. Fanlar va yuqori texnologiyalar xalqaro jurnallari. jild. 1-fevral, 2021 yil, 104-107-betlar.
5. Xayrullayeva M.O., Xalq, millat, qavm va urug’ nomiga asoslangan toponimlar. (Buxoro viloyati Vobkent tumani misolida). Yosh tadqiqotchi jurnali, 1(4), 835–839. 29.05.2022.
6. Xayrullayeva M.O., Toponimlarning shakllanishi va yasalihi bilan bog’liq ayrim mulohazalar. Til va adabiyot.uz elektron jurnal. 20-son – T, 2025, 229-bet
7. Xayrullayeva M.O., Vobkent toponimi va tarixi. “Xalq maqollari nazariy tadqiqining dolzarb muammolari” xalqaro ilmiy-amaliy anjuman to’plam. – Buxoro. 2025. 260-bet

8. Xayrullayeva M.O., Vobkent tumanidagi ayrim etnotoponimlar. Ilm vaqti. 4-tom, 3/2-son. Nukus.2026. 178–180-betlar